

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 3

Sayı / Issue: 2

Aralık / December 2021

Mahmut Demir. *Tarih ve Rivayet Arasında Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdî -Ali b. Tâvûs ve Selîl b. Ahmed Örneği-*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.

Mahmut Demir. *Between History and Narrative, Shiî-Sunni Apocalypses and Mahdi -A Sample of Ali ibn Tâwûs and Salîl ibn Ahmad-*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.

Değerlendiren / Reviewed by

Muhammed Cihat ORUÇ

Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Res. Assist., Manisa Celal University, Faculty of Theology, Manisa/TURKEY

m.cihatoruc@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-0425-2865>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap İncelemesi/ Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 10.11.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20.12.2021

Yayın Tarihi /Date Published: 31.12.2021

Atıf/Citition: Oruç, Muhammed Cihat. "Mahmut Demir. *Tarih ve Rivayet Arasında Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdî -Ali b. Tâvûs ve Selîl b. Ahmed Örneği-*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.". *Turkish Journal of Shiite Studies* 3/2 (Aralık 2021): 243-252.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> mailto: turkishshiiestudies@gmail.com

Abstract

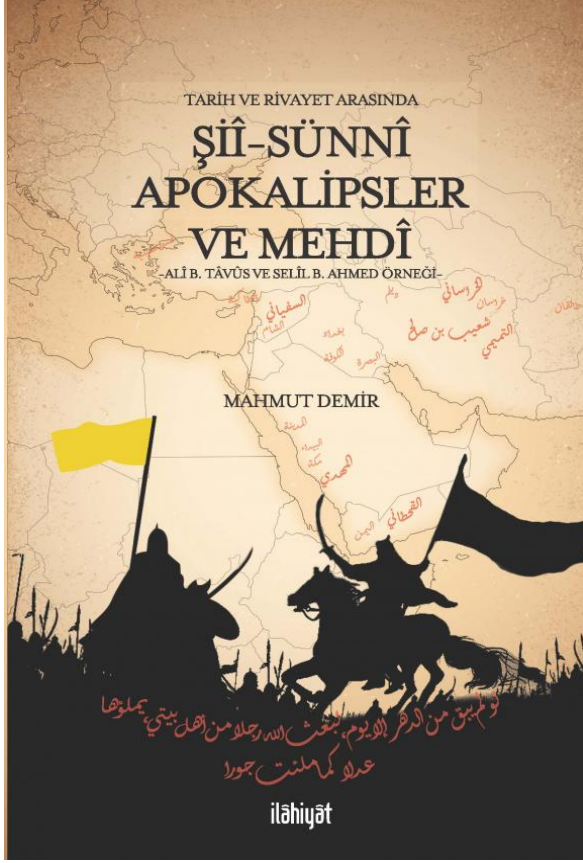
It is seen that important scientific researches have been carried out in recent years on apocalyptic or fitan-malâhim thought in Islamic literature. One of these researches was written by Mahmut Demir, *Between History and Narrative, Shî'ite-Sunnî Apocalypses and Mahdi – A Sample of Alî ibn Tâwûs and Salîl ibn Ahmad*- is the work that carries the name. In his work, following a brief theoretical approach to the belief in the Mahdi in Islamic thought in general, the author has made some important points on the issue in the context of *al-Fitan* by Ibn Tâwûs and *Kitâb al-Fitan* by Abû Salîl. The author has studied Ibn Tâwûs, referring to many Sunnî and Shî'ite sources that have not been able to reach us in their work, in this regard, who has been prominent in his serious contribution to Islamic literature. In addition, he has reviewed and evaluated his work *al-Fitan*, which includes two important sources of fitan-malâhim that have not reached the present day. Thus, he has filled a significant gap for researchers interested in this field. In our study, we hope that it will be beneficial for researchers to introduce and review this work that is important to the issues of apocalyptic literature and Mahdism.

Keywords: Apocalypse, Apocalyptic, Fitan, Malâhim, Mahdi, Ibn Tâwûs.

Öz

Apokaliptik veya İslam literatüründeki karşılığı ile fiten-melâhim düşüncesine dair son yıllarda önemli ilmi araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmalardan biri de Mahmut Demir tarafından kaleme alınan *Tarih ve Rivayet Arasında Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi-Ali b. Tâvûs ve Selîl b. Ahmed Örneği*- ismini taşıyan eserdir. Yazar eserinde, genel olarak İslam düşüncesinde mehdilik inancına ilişkin kısa bir teorik yaklaşımdan sonra, İbn Tâvûs'un *el-Fiten* ve Ebu Selîl'in *Kitâbu'l-Fiten*'i çerçevesinde konuya dair önemli bazı tespitlerde bulunmuştur. Günümüze ulaşmamış pek çok Sünnî ve Şîî kaynağa atıfta bulunan, bu açıdan İslam literatürüne ciddi katkılarıyla öne çıkan İbn Tâvûs ve günümüze ulaşmayan iki önemli fiten-melâhim kaynağının yer aldığı *el-Fiten* isimli eserini inceleme-değerlendirme konusu yapan yazar, bu alana ilgi duyan araştırmacılar için önemli bir boşluğu doldurmuştur. Çalışmamızda apokaliptik literatür ve mehdilik meseleleri açısından ehemmiyetli olan bu eseri tanıtır farklı açılardan incelemenin araştırmacılar için faydalı olacağını umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Apokalips, Apokaliptik, Fiten, Melâhim, Mehdi, İbn Tâvûs.

vazgeçilmez bir unsuru ve güçlü bir inancı ifade etmesi hasebiyle geçmişte olduğu gibi modern dönemde de bazı ilmî çalışmaların tartışma ve inceleme konusu olmaya devam etmektedir. Tanıtım ve değerlendirmesini gerçekleştirdiğimiz, Mahmut Demir'in *Tarih ve Rivayet Arasında Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi -Ali b. Tâvûs ve Selîl b. Ahmed Örneği* isimli eseri de İslam ilim geleneğinde Mehdilik konusunu merkeze alan bu türden bir çalışmadır.

Eser temel olarak, İbn Tâvûs (ö. 664/1266)'un¹ fiten ve melâhime dair üç Sünnî kaynaktan derlediği daha çok mehdilik rivayetleri özelinde olmak üzere Şîî ve Sünnî rivayetlerdeki eskatolojik ve apokaliptik anlatımları, hadis-tarih ilişkisi çerçevesinde irdelenmektedir. Giriş ve iki ana bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde mehdilik fikrinin temel teorik ve dinî zemini; birinci bölümünde İbn Tâvûs'un hayatı, ilmî

Mehdi, mesih, deccal, dünyanın sonu, kıyamet, milenyum gibi eskatolojik terim ve mevzular gerek Batı literatüründe gerekse İslam dünyasında gündemi meşgul eden ve tartışılan öncelikli meselelerin başında gelmektedir. Bu hususlar İslam öncesi Yahudi ve Hristiyan geleneğinde apokaliptik metinlerde, İslam düşünce geleneğinde ise fiten-melâhim bölümlerinde ya da bu isimlerle kaleme alınmış müstakil eserlerde ele alınmıştır. Mesiyenik beklentiler hemen hemen bütün din ve toplumlarda oldukça canlı ve yoğun bir şekilde yer alan, kökenleri geçmişte yatan, dinamik ve sosyal yaşamın

¹ Eserin isminde de geçen İbn Tâvûs, 589/1193'te Hille'de dünyaya gelen, yaşadığı dönemde Şîî-İmamiyye'nin önde gelen en etkili âlimlerindendir. Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için Bk. Mustafa Öz, "İbn Tâvûs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) 20/388-389; Etan Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar at Work: Ibn Tâwûs and his Library* (Leiden: E.J. Brill, 1992).

kişiliği ve *el-Fiten*'i²; son bölümünde ise Ebû Sâlih Selîl b. Ahmed'in (ö. IV/X. asrın ortaları) *Kitâbu'l-Fiten* adlı eseri ele alınmıştır.

Bir ilmî araştırmada kullanılan kaynakların değerlendirilmesi, bilimsel sonuçlara ulaşılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Demir de çalışmasının giriş kısmından önce kaynak kritiğine yer vermiş, araştırmasında sıkça başvurduğu temel kaynaklar hakkında bilgi sunmuştur. Mehdilik inancının teorik yapısını oluştururken hem klasik Arapça eserlere hem de Türkçe ve İngilizce bazı modern kaynaklara başvurduğu görülmüştür. Yine İbn Tâvûs'un hayatı ve ilmî şahsiyetini incelediği bölümün ana kaynakları, genel olarak bu alime ait eserler olmuştur. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan ikinci bölümde ise apokaliptik ve fiten-melâhim türünde farklı kaynaklardan istifade etmiştir.³

"İslam Geleneğinde Apokaliptik Düşüncenin Temelleri ve Mehdi" başlığını taşıyan giriş bölümünde Müslüman toplumda apokaliptik düşüncesinin temelleri, mehdilik düşüncesi, mehdiliğe dair hadis rivayetleri ile tarihsel olaylar arasındaki münasebet kısa bir kavramsal çerçeve ile sunulmuştur. Bilindiği gibi her ilmî araştırmada bilginin temel dayanaklarından birisini kullanılan terim ve kavramlar oluşturur. Kavramların önemini Becker şu şekilde ifade etmektedir: "*Kavramlar olmadan nereye bakacağınızı, neyi arayacağınızı ya da aradığınız şeyi bulduğunuzda bunun aranılan şey olup olmadığını nasıl fark edeceğinizi bilemezsiniz.*"⁴ Bu gerçekten hareketle Demir de hemen giriş bölümünde çalışmasında öne çıkan temel kavramları tarihsel bağlamlarıyla açıklamıştır. Bu bağlamda "apokalips, fiten ve melhame"⁵ kavramlarına temas edilmiştir. Apokaliptik düşüncesi içinde "mehdi, mesih, dünyanın sonu, milenyum, deccal" gibi birçok farklı kavramı barındıran geniş çerçeveli bir olgu olsa da eserin konusu göz önüne alındığında kavramsal çerçevenin bu kavramlarla sınırlı tutulması anlaşılabilir. Ayrıca metinde geçen nakîblik, kâim, takiyye, Antichrist gibi bazı kavramların geniş tanım ve açıklamalarına dipnotlarda yer verilmiştir.⁶ Yine metin içinde terimleşmiş bazı ifadelerin parantez içinde İngilizce kullanımlarına yer verilmesi dikkatimizi çekmiştir. Örnek olarak "kurtuluş (salvation/redemption)", "Antichrist (deccal)", "ilahi kurtarıcı (divine savior)", "gizli imam (hidden imam)" ifadeleri gösterilebilir.

² Çalışmada *el-Fiten* kısaltmasıyla verilen eserin tam künyesi, Radiyuddin Ali b. Musa b. Tâvûs el-Hillî, *et-Teşrif bi-minen fi't-ta'rif bi'l-fiten (el-Melâhim ve'l-Fiten)*, thk. Muhammed el-Hassun vd. (İsfahan: Müessesetu Sahibi'l-emr, 1416/1996).

³ Bu çerçevede başvurduğu bazı çalışmaları belirtmek gerekirse, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Herevi el-Ezheri, *Tehzibu'l-luğa*, nşr. Muhammed 'Avd Mir'ab, I-Vil (Beyrut:Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001); İlyas Çelebi, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler (Fiten-Melâhim-Kiyamet Alametleri)* (İstanbul: Kitabevi, 1996); Muhammed Osman Salih, *Mahdism in Islam up to 260/874 And Its Relation to Zoroastrian, Jewish and Christian Messianism* (Edinburg: Edinburg University, Doktora Tezi, 1976); Etan Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar at Work: Ibn Tâwûs and his Library* (Leiden E.J. Brill, 1992); Nu'aym b. Hammad el-Mervezi, *Kitâbu'l-Fiten*, nşr. Süheyl Zekkar, (Daru'l-Fikr, t.y); David Cook, *Studies in Muslim Apocalyptic* (Princeton, New Jersey:The Darwin Press, 2002).

⁴ Howard S. Becker, *Tricks of the Trade: How to Think about Your Research While You're Doing It* (Chicago: The University of Chicago Press, 1998), 110.

⁵ Bu kavramların tanım ve kullanıldıkları tarihsel bağlam için Bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 24-32.

⁶ Bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 64.

Eserin isminde yer alan Yunanca αποκάλυψη [apoka:lipsi] “*apokalips*” kelimesi, vahiy/revelation anlamındaki “*apokalýptein*” kelimesinden gelmekte olup köken olarak Grek-Hellenistik ibadet esnasında korkunç ve/ya eğlenceli bir şekilde tanrının bir resmini ortaya çıkarmaya dayanmaktadır. Kavramsal olarak ise hem somut bir metin ve hem de kötülüğün hezimetini ve iyiliğin zaferini içeren dinî bir yorum anlamını karşılamaktadır. Yazarın ifadesiyle “*Apokaliptik literatür veya apokalips son zamanlardaki yaygın kullanımıyla eskatolojik öngörülerin vahiy formatında nakledildiği kanonik veya apokrif olsun tüm Yahudi-Hristiyan kutsal metinlerini kapsamaktadır.*”⁷ Apokaliptik ise, terim olarak Yahudilik tarihinde, dünyanın sonuna ilişkin konuların üzerinde durularak, kıyamete dek olacak olayları, geleceğe dair umut ve beklentileri içeren edebiyat ve bu edebiyatın ortaya çıktığı süreci ifade etmektedir.⁸ Batıdaki Apokalips veya apokaliptik literatürün İslam ilim geleneğinde hadis metinlerindeki karşılığı ise –tam olarak karşılama da- “fiten”, “melhame”, “fiten-melâhim” kavramlarıdır.⁹ Nitekim yazar da eserinde genellikle bu kavramları ortak bir bağlam ve aynı anlamı ifade edecek şekilde kullandığını belirtmiştir.¹⁰

Giriş bölümünde ayrıca İslam düşünce geleneğinde mehdi kavramı dışında kurtarıcı beklentisiyle ilintili “*Süfyânî*”, “*Şuayb b. Salih*” ve “*Temimli Genç*” gibi diğer ahir zaman figürlerine değinilmiştir. Aslında İslam hadis literatüründe ahir zamanda ortaya çıkacağı beklenen kurtarıcı şahıslar bunlarla sınırlı değildir. Hadis metinlerinde “*Bir adam (raculun min...), halife, Kahtânî¹¹, Kelbî*” gibi farklı ibareler de kurtarıcı anlamında kullanılmaktadır.¹² Ancak yazarın, muhtemelen İbn Tâvûs’un *Kitâbu’l Fiten* eserini merkeze aldığı ve çalışmanın ana konusundan uzaklaşmak istemediği için bu konuda sadece üç kavramı -Süfyânî, Şuayb b. Salih ve Temimli Genç- işlediğini düşünüyoruz.

Yine giriş bölümünde yazarın “*Gaybet: Tarihsel Mehdi'den Eskatolojik Mehdi'ye*” başlığı altında Mehdilik düşüncesinin tarihsel alandan eskatolojik bağlama evrilme süreci üzerinde önemli bazı değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bu hususta yazar, Şia’nın gaybet ve ric’at inançları üzerine dinî zemini oluşturup gaybet halindeki imamın “el-kâim” olarak zulmü ortadan kaldırıp adaleti tesis etme üzere tekrar ortaya çıkacağı düşüncesine dönüşümünü tarihsel bağlamı dikkate alarak işlemiştir.¹³ Daha sonra mehdi-mesih ilişkisine değinen yazar, bu konuda dikkate değer bazı hususlara temas etmektedir. “*Şeyh Saduk’tan naklettiği rivayete göre İmamiyye Şiası’nın*

⁷ Bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 26-27.

⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. David Syme Russel, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic* (Philadelphia: Westminster Press, 1964), 20-33.

⁹ Hadis literatüründe “fiten, melâhim veya fiten-melâhim” başlıkları ile ahir zamanda gerçekleşmesi beklenen gayba dair bazı haberler, fitne, fesat, iç karışıklar, mehdinin geleceği, keyfiyeti, Hz. İsa’nın nüzülü gibi kıyamete yakın ve sonrasında vuku bulacak bazı olaylar bildiren müstakil eserler ve ana bölümler bulunmaktadır.

¹⁰ Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 32.

¹¹ Yazar, müstakil bir başlık şeklinde olmasa da metin içinde Yemenlilerin kurtarıcısı Kahtânî ile ilgili bazı açıklamalara yer vermiştir. Bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 38.

¹² Bu isimler hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Ali Durmuş, *Mitolojik Kurtarıcı Mehdi* (İstanbul:İşaret Yayınları, 2015), 23-36.

¹³ Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 40-48.

mehdisi on ikinci imam Muhammed b. Hasan el-Askeri'nin annesi, kendisinin hem Bizans imparatorunun torunu olduğunu söylerken annesi tarafından da nesebinin İsa Mesih'in vasisi ve havarilerinden Simon'a dayandığını ifade etmektedir." Bunun Hristiyan toplum ile Müslüman toplum arasındaki çatışmaları giderecek uzlaşma zemini oluşturma çabasının bir ürünü ve kurgu olduğu ihtimali zihinlerde soru işareti olarak kalmıştır. Yazar da Mehdi'nin nesep olarak bir yandan köklü bir Hristiyan ailesine, bir yandan da asil bir Fars ailesine mensup olmasının bir tesadüf olup olmadığı sorusuyla konuyu kapatmıştır.¹⁴ Genel olarak bu bölümde tanımlayıcı ifadeler kullanılmış, konu merkezli literatür bilgisine odaklanılmış ve konunun teorik zeminine dair bazı mülahazalar ifade edilmiştir.

Birinci bölümde İbn Tâvûs'un kısa hayatı, ilmî kişiliği, hadisçiliği ve düşünce dünyası üzerinde durulmuştur. Ayrıca İbn Tâvûs'un *Kitâbu'l Fiten* isimli eserinin mahiyeti ele alınmış ve bu eser bağlamında "Emevi ve Abbasi Fitneleri, Süfyani, Temimli Genç, Mehdi'nin Zuhur Alametleri" gibi başlıklara yer verilmiştir. İbn Tâvûs'un *el-Fiten*'i dışında "usûl, nübüvvet, imamet, zühd, tarih, fıkıh, tefsir, dua, tıp, dil-lugat, şiir, kimya, hiyel, tılsım, remil (fal) ve astroloji gibi farklı konulara dair birçok eserinin olduğu belirtilmektedir. Kohlberg, İbn Tâvûs'un kendi eserlerinde kendine yaptığı atıflardan hareketle geride elli dokuz eser bıraktığını tespit etmiştir. Ancak Demir, bu eserlerin büyük çoğunluğunun maalesef günümüze ulaşmadığını ifade etmektedir.¹⁵ Eserin bu bölümünde yazar, İbn Tâvûs'un ilmî şahsiyetinden söz ederken onun ilmî titizliği konusunda eserlerinde kaynaklara yaptığı atıflara dikkat çekmektedir. İbn Tâvûs, modern dönemlerdeki atıf sistemlerini aratmayacak derecede bir hassasiyet ile kaynaklara atıf yaparken kaynakların müellifleriyle beraber, kaç ciltten oluştuklarını, alıntı yaptığı cilt ve sayfa numarasını hatta kaçınıcı satırdan yaptığını net bir şekilde belirtmektedir. Bu duruma örnek olarak *el-Yakîn* isimli eserinde Ca'fer et-Tûsî'nin *et-Tibyân* adlı tefsirinden yaptığı alıntıyı şu şekilde ifade etmektedir: "Ebû Ca'fer et-Tûsî, *et-Tibyân*, birinci cilt, ikinci cüz, onuncu kurrâs (deste/tabaka), dördüncü kaime (folyo) ve sayfanın sağ yüzü (*el-vechetu'l-ûla*)." Görüldüğü üzere İbn Tâvûs kendi devrine göre oldukça ileri düzeyde bir atıf sistemi geliştirmiştir. Bu yönüyle İbn Tâvûs'un ilmî ve akademik yeterlilik bakımından devrine göre yüksek bir profil çizdiğini söylemek mümkündür.¹⁶ Yine İbn Tâvûs'un ilmî kişiliğini yansıtmaya bakımından eserinde belirttiği şu son ifadelerin altını çizmek gerekir: "Burada zikrettiğimiz rivayetlerde bir sorun ya da hakikate aykırı bir husus ile karşılaşan olursa, bu hususta sorumluluk asıl rivayet edene aittir."¹⁷ Bu ifadeler onun hem ilmi dürüstlüğüne işaret ettiği hem de kendi

¹⁴ Bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 55.

¹⁵ İbn Tâvûs'un eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 72-77; Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar at Work*, 25-67.

¹⁶ Bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 78.

¹⁷ İbn Tâvûs, *et-Teşrif bi-minen fi't-ta'rif bi'l-fiten (el-Melâhim ve'l-Fiten)*, thk. Muhammed el-Hassan vd. (İsfahan: Müessesetu Sahibi'l-emr, 1416/1996), 214.

zihninde birtakım soru işaretlerinin olabileceğini ima ettiğini gösterdiği için akademik yazım açısından önemlidir.¹⁸

Yazar bu bölümde, İbn Tâvûs'un eserlerinde kaynak kullanımı ile ilgili de dikkat çekici bazı noktalara işaret etmektedir. Öncelikle onun, Şîî bir alim olmasına rağmen Sünnî kaynakları da çok yoğun bir şekilde kullandığı görülmektedir. Ancak rivayetleri serdederken öncelikle kendi mezhebinin temel kaynaklarından gelenleri zikredip akabinde "rivayetu'l-muhalifin" ya da "rivayet'ul-cumhur" ifadesi ile birlikte Sünnî kaynaklardaki rivayetlere yer vermesi aidiyetini belli ettiğini göstermektedir. Bunu kendi mezhebinin üstünlüğünü ispat etme refleksiyle yaptığını düşünebiliriz. Buna dair ilginç örnekler, eserlerinde kullandığı Sünnî kaynaklar ya da rivayetler hakkındaki detaylar için esere müracaat edilebilir.¹⁹

İbn Tâvûs'un mehdilik düşüncesi ele alınırken bize ilginç gelen bazı hususlara dikkat çekilmiştir. Öncelikle İbn Tâvûs'un İslam toplumunun en sıkıntılı dönemlerinden biri olan Moğol istilası dönemine tanıklık ettiği, bu itibarla da bir kurtarıcı fikrinin oluşmasına ve mehdinin zuhuruna oldukça elverişli bir ortam ve coğrafyada yaşadığı belirtilmiştir. Bu ortam ve koşullar, yaşadığı zor dönemde Şîî kesimin sözcüsü olmanın gerektirdiği sorumlulukların etkisiyle de ilerleyen yaşlarda İbn Tâvûs'un kendisinde mehdilik emarelerinin oluştuğuna dair söylemlerine neden olmuştur. Daha önceki zamanlarda da Mehdi ile doğrudan irtibat halinde olduğunu ima eden ifadeler sarf ettiği görülmektedir.²⁰ Ancak devrinin önemli bir Şîî alimi olarak Şîî-İmamî mehdilik doktrinine uygun bir şekilde son imam Muhammed b. Hasan el-Askerî'nin mehdiliğini savunmasına rağmen kendi mehdiliğine dair söylem ve düşüncelerini açıktan dile getirmesi ilginç bir durumdur. Nitekim *el-Fiten ve'l-Melâhim* isimli derlemesini de Mehdi'nin ortaya çıkışını ispatlama kaygısıyla kaleme almıştır.²¹ Çelişki gibi görünen, izaha muhtaç bu husus eserde tam olarak aydınlatılmamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde İbn Tâvûs'un *el-Fiten* eserinin muhtevası hakkında bilgiler sunulmuştur. Nitekim İbn Tâvûs'un kurtarıcı fikrine dair düşünceleri, fiten-melâhimle ilişkilendirilen özellikle mehdilik ile ilgili rivayetlerin öne çıktığı *el-Fiten* isimli eserinde kendini göstermektedir. İbn Tâvûs'un bu eseri üç kaynağın derlenmesiyle ortaya çıkan bir çalışmadır. Bu kaynaklar sırasıyla: Nuaym b. Hammad'ın (ö. 228/843) *Kitâbul-Fiten ve'l-Melâhim*'i, Ebû Salih es-Selîl b. Ahmed'in (ö. IV. asrın ortaları) *Kitâbu'l-Fiten*'i ve Zekeriyâ b. Yahyâ en-Nisâbüri'nin (ö. 298/911) *Kitâbu'l-Fiten*'idir. İncelediğimiz çalışmada yazar, bu eserlerden Nuaym b. Hammad'ın *Fiten*'i hakkında bir başlık altında temasta bulunurken, çalışmanın ikinci bölümünü es-Selîl'in *Kitâbu'l-Fiten*'ini ayrıntılı değerlendirmeye ayırmıştır. İbn Tâvûs'un eserinde kullandığı son kaynak olan en-Nisâbüri'nin *Kitâbu'l-Fiten*'i ise yazar tarafından ayrı bir makalede detaylı olarak incelenmiştir.²² Yazar bu bölümde İbn Tâvûs'un *el-Fiten*'i

¹⁸ Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 136-137.

¹⁹ Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 89-97.

²⁰ Bu konudaki geniş bilgi için bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 102-103.

²¹ Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 106.

²² Bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 107-111; Mahmut Demir, "Zekeriyâ B. Yahyâ En-Nisâbüri'nin Kitâbu'l-Fiten'i: İbn Tâvûs'un Eserlerinde Kayıp Bir Kitabı Keşfetmek", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 13/1 (2021), 381-400.

bağlamında “Abdullah b. Selam ve Kab’ul-Ahbar”, “Emevi ve Abbasî Fitneleri”, “Süfyânî, Şu’ayb b. Sâlih, Temimli Genç, Mehdi”, “Mehdinin Zuhur Alametleri” gibi başlıklar altında konuya dair açıklama ve değerlendirmeler sunmaktadır.²³ Yazar İbn Tâvûs’un bazı yerlerde eserin muhtevasının dışında “Abdullah b. Selâm ve Ka’bu’l-Ahbâr” gibi beklenmedik bir şekilde başlıklara yer verdiğini söylemektedir. Ancak bu aslında, İslam düşünce geleneğinde bu iki ismin fiten-melâhim türü rivayetlerde özellikle mehdilik konusunda öne çıkan isimler olması hasebiyle kolay anlaşılabilir bir durumdur.

Eserin ikinci ve en önemli bölümünde, Ebu Salih Selîl b. Ahmed’e ait olan *Kitâbu’l-Fiten* adlı eser ele alınmıştır. İbn Tâvûs’un literatüre kazandırdığı bir eser olan Ebu Selîl’in *Kitâbu’l-Fiten* isimli kayıp eseri hem içerik olarak tanıtılmış hem de rivayet ve tarih ilişkisi çerçevesinde eserdeki bazı rivayetlere ilişkin tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Demir’e göre, kayıp olarak nitelendirilmesinin sebebi, müellif Ebu Selîl ve eseri hakkında Sünnî biyografi eserlerinde bilgi tespit edilemediği ve eser hakkında literatürde çok az bilgi yer almasıdır. Sadece İbn Kesîr’in (ö.774/1373) bir eserinde Selîl b. Ahmed ismiyle atıfta bulunduğu kaydedilmiştir.²⁴ Bu açıdan İbn Tâvûs hadis literatüründeki kayıp bir halkanın gün yüzüne çıkmasına vesile olmuş ve geçmişten intikal eden ilim ve kültür mirasının sonraki kuşaklara ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Ebu Selîl’in *el-Fiten*’i, İbn Tâvûs’un aktardığı kadarıyla, Hz. Peygamber’in vefatı sonrası yakın gelecekte meydana gelecek toplumsal ve siyasi karışıklıklar, Emevî ve Abbâsî devletlerinin çöküşü ve kıyamet öncesi ahir zaman hadiseleri gibi konuları ihtiva etmektedir. Ancak eserde mehdi ve mehdilikle ilintili rivayetlerin öne çıktığı söylenebilir.²⁵ Eser, içerik itibarıyla Nu’aym b. Hammad’ın eseri gibi klasik bir fiten kitabından pek farklı olmamakla birlikte Şîî inancı ve kültüründe özel bir yeri olan Berasâ Mescidi’ne ilişkin apokaliptik bir rivayet gibi başka kaynaklarda izine rastlanamayan dikkat çekici bazı garib isnadlar ve rivayetler ihtiva etmektedir.²⁶ Yine hicri 350 yılında vuku bulacak olaylara dair bir rivayete ancak Selîl’in *el-Fiten*’inde rastlayabiliyoruz.²⁷ Bu açıdan eserin genel olarak muhtelif konular hakkında benzersiz ve paha biçilmez bilgiler edinmemize olanak sağladığını vurgulamak gerekir. Eser, içerdiği konular itibarıyla bir tarih eserini de andırmaktadır. Yazar da bu duruma işaret etmiş, ilk etapta bir tarih kitabı olduğu izlenimi verdiğini dile getirmiştir.²⁸ Aslında İbn Tâvûs’un seçkinde ele aldığı hadis rivayetlerini tarihsel olaylarla ilişkileri bağlamında araştırmak suretiyle rivayet-tarih bağlantısına dikkat etmesi metodoloji

²³ Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 111-137.

²⁴ Bk. Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 11, 16, 142.

²⁵ İbn Tâvûs’un bu konular çerçevesinde belirlediği başlık veya bab isimleri için Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 151-153.

²⁶ Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 185-188; Söz konusu Berâsâ mescidine dair rivayete ilişkin Demir’in yayımlanmış bir makalesi bulunmaktadır. Konuyla ilgili detaylar için Bk. Mahmut Demir, “Şîî-Apokaliptik Bir Rivayeti Tarihlendirmek: Hadis-Tarih İlişkisi Bağlamında Berâsâ Mescidi’ne Dair Bir Rivayetin Analizi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 61:1 (2020), 59-86.

²⁷ Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 211-216.

²⁸ Demir, *Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 144.

açısından vurgulanması gereken önemli bir noktadır. Klasik hadis usulünün kriterlerine dayanarak salt isnad ve rivayet kritiğinden ziyade onların tarihsel rolü üzerine değerlendirmeler yapılması²⁹ çalışmanın ilmî değerini artırmaktadır. Eserin genel muhtevasıyla ilgili son olarak ikinci bölümde ele alınan *Kitâbu'l Fiten* metninin Arapçasının “Ek” olarak sunulduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca eserde dizine yer verildiğini de hatırlatmak gerekir.

Eser hakkında temel bazı noktalara işaret edilecek olursa, öncelikle çalışmanın Mehdilik rivayetleri çerçevesinde, özeldde Şia merkezli olmakla beraber Sünnî literatürdeki rivayetlerin incelenmesi ve kayıp bir eserin tanıtılması amacına yönelik olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Yazarın da eseri kaleme alma amacına, içeriğine ve okuyucuya yansıtma istediği mesaja uygun kapsamlı bir isim seçtiği anlaşılmaktadır. *Tarih ve Rivayet Arasında Şî-İ Sünnî Apokalipsler ve Mehdi -Ali b. Tâvûs ve Selîl b. Ahmed Örneği-* ismini taşıyan bu çalışmada meçhul bir eserin tanıtılması; mehdilik, apokaliptik düşünce, fiten-melâhim alanında araştırmalar yapmayı düşünenler için kaynak değeri taşıması açısından önem arz etmektedir. Nitekim içerik, rivayetlere dayalı olarak şekillense de yer yer tarihi kaynaklara da müracaat edilerek zenginleştirilmiş,³⁰ dipnotlarda detaylı açıklamalarda bulunulmuş, zihinlerde boşluk bırakılmamaya çalışılmıştır. Metodik açıdan ise konuya dair hadis kaynaklarında yer alan rivayetler, “tarih-hadis” ilişkisi göz önünde tutularak tarih/siyer eserlerindeki verilerden hareketle mukayeseli olarak ele alınmıştır. Yani herhangi bir rivayetin, ortaya çıktığı zamanlardaki tarihsel hadiseler ile arasında bir ilişkinin olup olmadığı irdelenmek suretiyle o rivayetin ortaya çıkış tarihi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kaynak kullanımı açısından değerlendirecek olursak; eserde genel olarak Mehdilik, Messianism, Apokaliptik konulu farklı dillerden akademik çalışmalara başvurulduğu görülmektedir. Sünnî ve Şî gelenekte üretilmiş olan fiten-melâhim türü klasik hadis kaynaklarından ve Batı apokaliptik literatüründen istifade edilmiştir. İbn Tâvûs konusunda ise ana kaynaklar olarak müellife ait eserlerin kullanımına dikkat edilmiştir. Kullanılan kaynakların çeşitlilik göstermesi, konu çerçevesinde farklı fikirlere ve farklı düzlemlerde yaşanan tartışmalara imkân tanınması açısından önemli bir husustur. Yazarın, eserde odaklanılan konu, olgu ve olaylara ilişkin kavram bilgisi ve bağlam kurgusu eserin kolay anlaşılmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca kendisinin olabildiğince akıcı, özenli ve yalın bir dil kullanımına özen gösterdiği anlaşılmaktadır.

Son olarak eserin, İbn Tâvûs ve hadis ilmindeki yeri konusunda yapılacak detaylı çalışmaların alt yapısını oluşturacak düzeyde temel bir çalışma niteliğinde olduğunu vurgulamak gerekir. Bu bağlamda yazar çalışmada farklı alanlardan çalışılabilecek muhtemel konu başlıklarını da ilgililerin dikkatine sunmuştur.³¹ Bu açıdan çalışmanın gelecek akademik çalışmalara zemin oluşturduğunu ve ışık tuttuğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

²⁹ Demir, *Şî-İ Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 17.

³⁰ Bir konuda sadece bir görüş veya düşünceyi ele almak yerine birkaç farklı görüş ve teoriye de yer verilmiş olması eserin içerik açısından zenginliğini göstermektedir. Örnek olarak Bk. Demir, *Şî-İ Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 35.

³¹ Söz konusu çalışılması muhtemel konu başlıkları için Bk. Demir, *Şî-İ Sünnî Apokalipsler ve Mehdi*, 96-97.

Kaynakça

- Becker, Howard S. *Tricks of the Trade: How to Think about Your Research While You're Doing It*, Chicago: The University of Chicago Press, 1998.
- Demir, Mahmut. "Zekerıyyā B. Yaḥyā En-Nısābūr'nın Kitābu'l-Fiten'i: İbn Tāvūs'un Eserlerinde Kayıp Bir Kitabı Keşfetmek", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 13/1 (2021), 381-400. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.863209>
- Demir, Mahmut. *Tarih ve Rivayet Arasında Şîî-Sünnî Apokalipsler ve Mehdi -Ali b. Tāvūs ve Selîl b. Ahmed Örneği-*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Demir, Mahmut. "Şîî -Apokaliptik Bir Rivayeti Tarihlendirmek: Hadis-Tarih İlişkisi Bağlamında Berāsā Mescidi'ne Dair Bir Rivayetin Analizi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 61:1 (2020), 59-86. <http://hdl.handle.net/20.500.12575/74721>
- Durmuş, Mehmet Ali. *Mitolojik Kurtarıcı Mehdi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Kohlberg, Etan. *A Medieval Muslim Scholar at Work: Ibn Tāvūs and his Library*, Leiden: E.J. Brill, 1992.
- İbn Tāvūs. *et-Teşrif bi-minen fi't-ta'rif bi'-fiten (el-Melâhim ve'l-Fiten)*, thk. Muhammed el-Hassun vd. İsfahan:Müessesetu Sahibi'l-Emr, 1416/1996.
- Öz, Mustafa. "İbn Tāvūs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 10 Kasım 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-tavus>
- Russel, David Syme. *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, Philadelphia: Westminster Press, 1964.